

203 с.

10. Крачковский И.Ю. Избранные сочинения: Б. 6-х. Т-т-6, М.-Ленинград, 1960, с. 735.

11. Фильштинский И.М. Арабская литература в средние века, VIII-IX, М. Наука, 1978, с. 256.

In the article the peculiarities of polite nesses genre are being determined and cleared up its place in the Arabic literature. On the basing on valuable ideas of the oriental scientists are being informed about of polite nesses genre.

А. Қуанышбек

«МЫҢ БІР ТҮН» ЖӘНЕ АБАЙДЫҢ «ӘЗІМ ӘҢГІМЕСІ» ПОЭМАСЫ

Абай – қазақ фольклоры және Шығыс, Батыс өркениеттері тоғысуының тұтастығын жинақтаған данышпан. Ұлы ақынның шығармаларындағы шығыстық араб әдебиетімен байланысы жөніндегі іргелі мәселені ғылыми тұрғыдан зерделеу ісіне жол ашқан ғалым М. Әуезов болды. Осы орайда Абай поэзиясы мен Шығыс әдебиеті үндестігінің өзектілігін дәйектеуде абайтанудың негізін салушы Мұхтар Әуезов пікірінің ғылыми-теориялық, әдіснамалық бағдарына сүйенеміз: «Абай Шығыс поэзиясына, Таяу Шығыстың бұрынғы және сол тұстағы мәдениетіне келгенде де өзіндік бетін сақтай білді. Ол түпнұсқа арқылы (ішінара шағатай тіліндегі аудармасы арқылы) араб-иранның бүкіл батырлық-діни эпосын, Шығыстың Фирдоуси, Низами, Сағди, Хафиз, Науаи, Физули сияқты классиктерін білді. Жас шағында ол қазақ өлеңіне «ғаруз» өлшемін тұңғыш рет енгізіп, және сол классиктердің ақындық лексикасынан алынған көптеген араб-парсы сөздерін енгізіп, әлгі ақындарға өзі де еліктеген еді.

Кейін халық шығармашылығынан өнердің анағұрлым өмірлік берік негіздерін тауып, Абай шығыс әдебиетінен халық шығармалары – «Мың бір түнді», араб, парсы мен түріктің халық ертегілерін, халық эпосын бәрінен артық бағалады. Ол әңгімелеген «Шаһнаме», «Ләйлі-Мәжнүн», «Көрұғлы» поэмалары ел арасына кең таратылды» [1, 30-31].

Абай Шығыс ақындарының шығармаларын өзінің ақындық ой-көрігінен өткізіп, ағартушылық ой-пікірлерімен ұштастырды. Сондықтан олар бастапқы түпнұсқасын өзгертіп, қазақы бір реңк алып кеткен. Абай ақындық кемеліне келіп, таланты әбден толысқан кезде Шығыстың классикалық араб, парсы поэзиясы үлгісінде бірнеше өлеңдері мен «Ескендір» поэмасын, «Мың бір түн» желісі негізінде «Әзім әңгімесі» мен «Масфұтты» жазды.

Абайдың «Әзім әңгімесі» поэмасы – барша шығыс әдебиетінде кең тараған, негізгі бастау көзін арабтың ауыз әдебиетінен алатын «Мың бір түн» ертегілер желісінде жазылған. «Мың бір түн» ертегілері – Шаһрияр патшаның Шаһризада есімді әйелінің әр бір түнде оған айтқан

ертегі-әңгімелері жинақталған әдеби ескерткіш.

«Мың бір түн» – әлем әдебиетінде көптеген шығармаларға шабыт көзі болған, адам баласының ізгілікті арманына негізделген шығыстық ертегі, қисса-дастандар. Бұл дастанды Еуропада тұңғыш рет француз Антон Галлан өз туған тіліне аударды.

Қазақтың ұлы ақыны Абай поэманың ең басында шығармасының дереккөзі туралы нақты мәлімет береді:

*Бір сөзім «Мың бір түннен» оқып көрген,
Өлең қып сол сөзімді айтқым келген [2, 73].*

Абай өзі оқыған «Мың бір түндегі» басым бөлігі қара сөз үлгісінде жазылған, арасында өлеңмен өрілген лирикалық шегіністерден тұратын әңгімені өлеңге түсірген. Абай жазған «Әзім әңгімесінің» фабуласы «Мың бір түндегі» (Басралық Хасан) "حكاية حسن الصانع البصري" деген әңгімеден алынған. Композициялық құрылымы жағынан қарастырғанда, Абайдың поэмасы аяқталмаған, немесе белгісіз бір себептермен соңы жоғалып кеткен.

«Мың бір түн» мәтініндегі оқиғаларды сюжеттік желісіне, мазмұнына қарай төмендегідей тақырыпшаларға бөлуге болады:

1. Хасанның дүкеніне ғажамдықтың келуі; оның мысты алтынға айналдыруы және Хасанға жасаған ұсынысы;

2. Хасанның ғажамдықтың үйіне қонаққа шақыруы және оны Хасанға халуа жегізіп, сан соқтыруы; ғажамдық кәпірдің Хасанды отқа табынуға шақыруы;

3. Хасанның көкке бетін бұрып, Алла Тағаладан көмек сұрауы;

4. Алланың теңіз үстінде дауыл тұрғызуы және ғажамдықтың жасқануы; ғажамдықтың қайтадан Хасанның сеніміне енуі; екеуінің түйеге мініп, мысты алтынға айналдыруға керек шөп өсетін тауға жетуі; түйенің бірінің ішін жарып, Хасанды енгізуі және оны құстардың таудың ұшар басына апаруы;

5. Хасанның тау басынан бұталарды төмендегі ғажамдыққа лақтыруы; ғажамдықтың тағы да Хасанды алдап кетуі;

6. Хасанның Алла Тағаланың жәрдемімен құтқарылуы; сарайға тап болуы және онда шах-

мат ойнап отырған екі қызбен кездесуі; қыздардың оқиғасы және олардың Хасанды өз бауырларындай қабылдауы; бір жылдан соң Хасанның ғажамдықты өлтіріп, өшін алуы; қыздардың алыс сапарға аттануы және Хасанның бір бөлменің ашпауын өтінуі;

7. Хасанның зеріккеннен тыйым салған есікті ашуы, ол жерден ғажайып құстарды көруі және құс бейнесінен шыққан қыздардың шомылуын тамашалауы және т.б. «Мың бір түнде» бұл әңгіме көптеген қиыншылықтарды басынан өткізіп, азап тартып, ақыр-соңында басты қаһарман Хасанның барлық ертегілерге тән шешім мұратына жетуімен аяқталады.

Абайдың әңгімесі де жоғарыда санамалап шыққан алғашқы тақырыпшалардың барлығымен болмаса да көбісімен бірдей үндестікте жазылып, «Хасанның зеріккеннен тыйым салынған есікті ашуы және ол жерде ғажайып құстарды көруі» деген сюжетпен аяқталады. Неліктен екені белгісіз, «Мың бір түндегі» оқиғаның шарықтау шегіне жететін «Хасанның ғажамдықты өлтіріп, өшін алуы» деген сюжетті Абайдың дастанынан кездестірмейміз. Хасан өзінің қарақан басының қамын күйттеп, мыңдаған күнәсіз мұсылман жасөспірімдерді өлтіріп жүрген жадігөй шалдың көзін құртып тынады. Өзінің саналы ғұмырында адамгершілік, ғадалат тақырыбын ту етіп ұстаған Абай, бәлкім, өз шығармасына бұл сюжетті енгізген де болуы мүмкін. Поэманы көшіріп қайта жазу барысында шығарманың осы бөлімі түсіп қалуы әбден мүмкін. Абай «Мың бір түндегі» кейіпкерлердің аттарын да өзгеше алған:

*Болыпты ағайынды екі жігіт,
Бағдатта Мұстапа мен Сапа деген.
Екеуі жетім еді, әкесі өлген,
Талаптан, жетімбіз деп, бос жүрмеген*
[2,73].

Абай жырлаған ағайынды екі жігіт Бағдад қаласының тұрғындары болса, «Мың бір түнде» алғашында кейіпкерлердің оқиғасы Басра қаласында өрбиді.

Сөйтіп, кейін Хасан байлыққа кенелген соң, «басралықтар мен алхимия ілімімен байыды деп көз алартып жүрер» деп, Бағдадқа көшіп кетеді. Одан әрі оқиғалар Абайдың поэмасындағыдай Бағдад қаласында жалғасын табады. Назар аударатын бір жәйт, «Мың бір түнде» саудагердің екі баласы болғанын жай хабарлау түрінде бергенімен, оның тек бір ұлының, яғни Хасанның ғана есімі аталып, екінші ұлы жайлы еш түсінік берілмейтіндігінде. Сондай-ақ, «Әзімнің әңгімесінде» Әзім Мұстапаның баласы болады, ал «Мың бір түнде» Хасан жетім қалған екі баланың бірі болады. Сонымен қатар жетім қалған екі жігіттің біреуі зергер болса, екіншісі

мыс құюшы болады. Оны мына жерден көре аламыз:

ومما يحكى أيضاً أنه كان في قديم الزمان وسالف العصر والأوان رجل تاجر من التجار مقيم بأرض البصرة وكان ذلك التاجر له ولدان ذكران وكان عنده مال كثير فقدر الله السميع العليم أن التاجر توفي إلى رحمة الله تعالى وترك تلك الأموال فأخذ ولده في تجهيزه ودفنه. وبعد ذلك اقتسما الأموال بينهما بالسوية وأخذ كل واحد منهما قسمة وقتحا لهما ذكابين أحدهما نحاس والثاني صانع
[3,369].

Ал Абай кейіпкерлерінің «Мың бір түндегі» кейіпкерлерден кәсіптері басқаша болады; әйтсе де екі шығармадағы кейіпкерлердің де адал еңбекпен айналысатындығы – ортақ ұқсастық:

*Тігініші, кестеші еді кіші інісі,
Мұстапа суретшілік ғылым білген* [2,73].
Мұстапаның ұлы Әзім медресеге түсіп, «оқудан шыға ата өнерін ұстап», ісі оңға басады. Абай поэмасында:

*«Бір күні лапкесінде отыр еді,
Торғын тон, алтын кемер бір шал келді» –*
[2,74]

дегенде-ақ, бұл шалдың ғажамдық, яғни ирандық екені анықталады. Арабтардың түсінігінде араб еместер, әсіресе ирандықтар «ғажамдық – *أعجم*» деген атау алған. Абай арагидік өзінің шығармасының қай елдің әдебиеті негізінде жазылғанын нақтылай түспек ниетпен, шығармасының шығыстық реңкің қоюлатып, сөздің мағынасын тура, анық, әрі нақты жеткізу мақсатында «кәмәр» (камар) – белбеу; «хасил» (хасел) – өнім; «нығмат»(немат) – байлық; «хәмір»(хамр) – шарап, ішімдік; «шатраш» (шатрандж) – шахмат сияқты араб сөздерін аудармастан сол күйінде бергенді жөн көреді.

«Мың бір түнде»:
«Күндердің бір күнінде зергердің дүкеніне ғажамдық ер адам кіріп келеді. Ол зергердің қолөнеріне бажайлап қарап, оның ісін ұнатады. Ол зергердің есімі Хасан болатын. Әлгі ғажамдық алға ұсыныпқырап өтіп, былай дейді: «Балам, Құдай ақы, сен шебер зергер екенсің, бірақ бұл кәсіп саған лайық емес. Өзімнің перзентім жоқ. Дүниеде оған тең келетін ештеңе жоқ бір кәсіпті білуші едім. Көп адамдар бұл өнерді үйретуімді өтінгенімен әлі ешкімге үйреткен жоқпын. Сені өзіме бала етіп аламын. Дүниеде еш мұқтаждық көрмейтіндей етемін. От пен көмір, күл-қоқыстан қолыңды босатамын». Келген аяр ғажамдықтың аты Баһрам еді. Бұл эпизодты Абайдың шығармасынан төмендегідей оқимыз:

*Шын өнерге қайтер ең көзің жетсе?
Әркімге жарамайды мұны үйретсе.
Өзі үлкен, өзі оңай, артық өнер,
Аз жұмыспен көп алтын хасил етсе* [2,74].
Аяр шалдың Әзімге алдап үйретпек болғаны

алхимия ілімі болатын. Алхимия – ортағасырлық мәдениеттің феномені. Абай шығармасындағы жадігөй шалдың:

*«Қорламаймын Һәм, балам, зорламаймын,
Тесілген күні бойы сені аяймын.*

*Химия ғылымын білуші ем, үйретер ем,
Мысты алтын жасаушы ем, алдамаймын»*

– [2,74] дегендегісі осы алхимия болатын.

Әзім көрген білгенін, шалдан естігендерін анасымен келіп бөліседі:

*Шал кетті, аң-таң бала үйге қайтты,
Көргенін анасына келіп айтты.*

*Химия ғылымы бар дейтін, сүйтсе дағы,
Анасы басын шайқап, ішін тартты [2,75].*

Анасы шалдың ішіне басқан бір қулығының бар екендігін әйелдік сезімталдықпен сезініп, былай дейді:

*Жалғызым, не қылсаң да сақ болып жүр
Жадігөй боп жүрмесін антұрған шал [2,75].*

«Мың бір түнде» де Хасан шалдың айтқандарын естіп қуанып, өзінің анасына келеді. Анасына сәлем беріп, жанына отырып, ас су ішіп, Ғажамдықтың айтқандары туралы ұзақ ойға шомады. Анасы оның бұл күйін сұрағанда, ол болған оқиғаны айтып береді. Сонда анасы: «Ай балам, байқағайсың. Ғажамдықтарға ешуақытта сенуге болмайды», – деп іштегі өз қаупін білдіреді. Оны мына жерден көруге болады:

«Әзім әңгімесінде»:

*Бала айтты: - Тәңірім қақса, менде не етер,
Жалған болса, білінер, қор боп кетер.*

*Шын болып, уәдеге бармай қалсақ,
Ғапылдықтан айрылған ызасы өтер [2,75].*

«Мың бір түнде»:

فقال لها يا أمي نحن ناس فقراء وما عندنا شيء يطمع فيه حتى
ينصب علينا وقد جاءني رجل أعجمي لكنه شيخ صالح عليه أثر
الصلاح وقد حننه الله علي [3,370]

Көріп отырғанымыздай екеуінің де сюжеттері дәл келеді. Абайдың кейіпкері Әзім мен «Мың бір түндегі» басты кейіпкер Хасан екеуі мінез-құлық, іс-әрекет жағынан бір-біріне өте ұқсас: Әзім де Хасан сияқты аңғал, аңқау, ақпейіл. Екеуі де қулық, сұмдық, алдау, арбау дегеннен ада.

Абай шығармасы мен «Мың бір түндегі» ортақ деталь, ол – қолдан жасалған алтынды бағалаған ақшаның құны. Алхимик шалдың жасаған алтынын Әзім алып базарға апарып бағалатады:

*Әзім ұшты алтынды ала салып,
Не байларға көрсетті мұны апарып.
-Самородный сары алтын екен ғой, – деп,
Кім көрсе сол, соны айтады аң-таң қалып.
Үш мың үш жүз ділдәге кетті сатып,
Шешесіне ап келді таңырқатып [2,76].*

«Мың бір түнде»:

فنزله حسن وأعطى السبيكة إلى الدلال فأخذها منه وحكها

فوجدها ذهباً خالصاً ففتحوا بابها بعشرة آلاف درهم وقد تزايد فيها
التجار فباعها بخمسة عشر ألف درهم وقبض ثمنها ومضى إلى
البيت وحكى لأمه جميع ما فعل وقال إني قد تعلمت هذه الصناعة،
فضحكت عليه وقالت لا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم
[3,370]

«Әзім әңгімесінде» Абай алтынды қазақтың тұрмыс-тіршілік ұғымында бұрыннан бар ақша – ділдәге бағаласа, «Мың бір түндегі» ақшаның құны – дерам, немесе дерхам. «Делдал әлгі алтынды он мың дерхамға бағалады. Саудагерлер қаумаласып, оның бағасын он бес мың дерхамға жеткізді». Әзім жасанды алтынды үш мың ұш жүз ділдәге сатса, Хасан он бес мың дерхамға сатады. Дерам немесе дерхам – 2,97 грамм таза күміске тең арабтың ежелгі монетасы. Арабтың күміс ақшалары 695 - жылдан бері шығарылып, сауда айналымында айырбас құралы ретінде пайдаланылған.

Екі шығармада да бір ортақ сюжет Ғажамдықтың отқа табынатындығы, оның ирандықтардың мұсылман дініне дейінгі зарадушт дінін ұстанатындығы. «Мың бір түнде» :

المجوسي يضحك ويقول وحق النار والنور والظل والحورور،
وما كنت أظن أنك تقع في شبكتي، ولكن النار قوتني عليك وأعانتني
على قبضك حتى أقضي حاجتي وأرجع وأجعلك قرباناً لها حتى
ترضى عني فقال حسن قد خنت الخبز والملح فرجع المجوسي يده
وضربه ضربة فوق وقع وعرض الأرض بأسنانه، وغشي عليه وجرت
دموعه على خده ثم أمر المجوسي أن يوقدوا له ناراً، فقال له حسن
ما تصنع بها فقال له هذه النار صاحبة النور والشرور وهي التي
أعبدتها فإن كنت تعبدتها مثلي فأنا أعطيك نصف مالي وأزوجك
بنتي، فصاح حسن عليه وقال يا ويلك إنما أنت مجوسي كافر تعبد
النار دون الملك الجبار خالق الليل والنهار وما هذه إلا وصية في
الأديان [3,374].

«Кәпір айтты: «Бұл от – менің Пәруәрдіге рім. Егер сен де оған табынатын болсаң байлы ғымның жартысын саған беремін. Қызымды саған тұрмысқа беремін». Хасан ашуы келіп: «Е, сен кәпір екенсің ғой. Жер мен Аспанның Пәруардігерінен қапы қалыпсың ғой», – дейді.

Мұсылман діні бойынша бір Алладан басқа ға: пұтқа, күнге, отқа, т.б. табынушылар кәпір болып саналады. Абай шығармасында осы сю жетті айна-қатесіз пайдаланады:

*Көзің аш, есіңді жи, енді ойнама,
Мені сен өз діндесін деп ойлама!*

*Мен отқа шоқынамын, дініме көн,
Менде бардың бәрінен қауіп ойлама [2,78].*

Бала Әзім діні үшін жанын құрбан етуге даяр екендігін, отқа бас ұрмайтындығын айтқан да, әлгі Ғажамдық оның арқасына жүз қамшы дүре салады. Абайдың поэмасындағы осы эпизод «Мың бір түндегі» Хасанның басынан өткергенімен ұқсас:

ف عند ذلك غضب المجوسي وقال: أما توافقني يا كلب العرب
وتدخل في ديني فلم يوافقته حسن على ذلك، فقام المجوسي الملعون
وسجد للنار وأمر غلماناً أن يرموا حسناً على وجهه فرموه، وصار
المجوسي يضربه بسوط مضفور من جلد حتى شرح جوانبه وهو

يستغيث فلا يغاث ويستجير فلا يجيره أحد فرجع طرفه إلى الملك القهار وتوسل إليه بالنبي المختار وقد قل منه الاصطبار وجرت دموعه على خديه كالأمطار [3,374].

«Баһрам отқа табынып алған соң, қарамағын дағы адамдарға Хасанды лақтырындар деп бұйрық береді. Қызметшілер Хасанды жерге жатқызып, кәпір оны қамшымен ұрып, соққыға жықты. Сол кезде Хасан бетін көкке бұрып, көзінен жасы парлап, Пәруәрдігер мен оның пайғамбарынан көмек сұрайды». Ал Абайдың бас қаһарманы Әзім жаны қаншама қиналса да, «қың етіп бір дыбыс шығармайды». Екі шығарманы салыстыра қарағанда, кейбір кездерде Әзімнің бейнесі шыдамдылығымен Хасаннан басым түсіп жатса, енді бір кездерде Хасан бейнесі табандылығымен, батырлығымен Әзімнен артық көрініс береді.

Екі шығармада да бірдей кездесетін ұқсастық, ол – сиқыршы шалдың барабан қағуы, одан үш түйе немесе желмаяның шыға келуі. Бірақ, Абай шығармасында: «Бір барабан тұр екен, қағып еді» дегеніне барабанның сол жағада бұрыннан тұрғаны мәлім болады, ал «Мың бір түнде» кәпір:

وأخرج من جيبه طبلاً نحاسياً [3,375]

«Өзінің қалтасынан тылсым сырға толы мыс барабан алып шығады». Міне, бір жерде Абай өз шығармасында «Мың бір түндегі» детальдарды дәлме-дәл пайдаланса, кейбір кезде өзінше жазып кетеді.

Екі шығарманы әрі қарай оқу барысында тағы да қызық ортақ сюжеттерге кездесеміз. Сиқыршы шалдың үш түйенің бірі – азық артқан түйені жарып, салатын, оның ішек-қарнын тазалап, Әзімді, Хасанды жатқызып, қолына қанжар беріп тігіп тастауы, өзінің жасырынып қалуы, самұрық құстың оны ұшар таудың басына апарып тастауы екі шығармада да ұқсас. «Мың бір түнде»:

فاختار منها نجيباً وذبحه وسلخ جلده ثم التقت إلى حسن وقال له اسمع يا ولدي يا حسن ما أوصيك به قال له نعم قال ادخل في هذا وأخيط عليك وأطرحك على الأرض فتأتي طيور الرخ فتحملك وتطير بك إلى أعلى الجبل وخذ هذه السكين معك فإذا فرغت من طيرانها وعرفت أنها حطتك فوق الجبل فشق بها الجلد واخرج فإن الطير يخاف منك ويطير عنك [3,376].

«Әзім әңгімесінде»:

Азық артқан маяны жарып салды.

Ішін жарып, іштегі ішек-қарнын,

Өкпе-баурын тазалап, бәрін алды.

Сонда шал Әзімге арқан, қанжар берді,

- Маяның ішіне еніп, сен жат! - деді, - [2, 81].

Таудан құтылып шыққаннан кейін «Мың бір түнде» Хасан зәулім сарайға кіріп, есігін ашқан да екі айдай сұлу қызды көреді олар шахмат ойнап отырады:

فلما رأى بابه مفتوحاً دخل من الباب، فرأى مصطبة من الدهليز وعلى المصطبة بنتان كالقمران بين أيديهما رقعة شطرنج

وهما يلعبان فرفعت واحدة منهما رأسها إليه وصاحت من فرحتها وقالت والله إن هذا آدمي [3,377].

Абай шығармасында бұл сюжет өзгертілмей дәл беріледі:

Тәрдегі үйге кірді есік ашып.

Екі сұлу қыз отыр тәрдегі үйде,

Ондай сұлу көрген жоқ бүтін елде.

Екі қыз шатраш ойнап, білмей қалды,

Кірді де тұра қалды орта жерде.

Екі қыз мұны көрді бас көтеріп,

Адамзатқа таңырқап, тұрды елеріп [2, 83].

Бір қызығы Абай қазақ тілінде жоқ, арабтың «شطرنج» (шатрандж-шахмат) сөзін өзгертпей «шатраш» деп береді.

Абайдың «Әзім әңгімесі» жоғарыда айтып кеткеніміздей аяқталмай қалған, ол :

«Кірсе, ар жағы дөңгелек қалың ағаш,

Ішінде бір қауыз бар ернеуі тас.

Бұлбұл сайрап, миуасы салбырап тұр,

Салтанатын түгендей айтып болмас.

Тас ернеуі - меруерт, ол көрінген,

Кеткісі келмес жанның мұны көрген.

Ер Әзім тамашалап қарап тұрса,

Бір түрлі таңғажайып құстар келген» -

[2,84] деген жермен аяқталады.

Ал «Мың бір түнде» бұл сюжет дәл былай беріледі:

فبينما هو جالس فيه وهو متعجب من حسن صنعته ومن بهجة ما حواه من الدر والياقوت وما فيه من سائر الصناعات، ومتعجب من تلك المزارع والأطيار التي تسبح الله الواحد القهار ويتأمل في آثار من قدرة الله تعالى على عمارة هذا القصر العظيم فإنه عظيم الشأن وإذا هو بعشر طيور [3,381].

Бұл «Мың бір түннің» әңгімесінің тек 782 түні болады, яғни Абайдың әңгімесі осы түнмен аяқталады. Жалпы «Мың бір түннің» «حكاية حسن الصانع البصري» әңгімесі 774 түнмен басталып, 827 түнімен соңына жетеді.

Оймызды қорытындылай келе, Абай поэма сының түп негізінде тек «Мың бір түн» шығармасының «Басралық Хасан» деген ертегісінің фабуласы ғана емес, төл фольклор элементтері жатқандығына, ақынның олардың сол күйінде емес, өзінше жазып шыққандығына көзіміз жете түседі.

1. Әуезов М. Әр жылдар ойлары. – Алматы: ҚМКӘБ, 1959. – 556 б.
2. Абай. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. – Алматы: Жазушы: – Т. 2: Өлеңдер мен аудармалар. – 2002. – 336 б.
3. Әлфу ләйләтин уа ләйләтун. Ал Джужу с салис. – Бейрут: Дару ль Кутубу ль Илмия – 1996. – 372 б.
4. Мың бір түн. Төрт томдық. Т. 4./ауд.Қ.Әбдіқадыров. – Алматы: ҚМКӘБ, 1961. – 407 б.
5. Мырзахметұлы М. Абай және Шығыс. – Алматы: Қазақстан, 1994. – 208б.
6. Салкынбаев М. Қазақ-араб әдеби байланыстары (XX ғасыр). – Астана: «Астана полиграфия», 2009. – 208 б.
7. Фильштинский И.М. История арабской литературы.

– М.: Наука. – 1991. – 540 с.

8. Әуезов М. Абай Құнанбаев. Мақалалар мен зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1967. – 391 б.

9. Әуезов М. Ертегілер. – Алматы, 1957. – 76 б.

10. Дербісалин Ә. Дәстүр және жалғастық. – Алматы: Ғылым, 1976. – 203б.

У. Ч. Мамедова

ПРОБЛЕМА ДУХОВНОСТИ В ТВОРЧЕСТВЕ Ф.С. ФИТЦДЖЕРАЛЬДА И А. АЙЛИСЛИ

Общеизвестным является тот факт, что ни одно явление культуры, и литературы в том числе не может развиваться изолированно. Процесс взаимодействия и взаимовлияния литератур может осуществляться как в результате непосредственных контактов, так и опосредованно. В различных национальных литературах могут, подчас, встречаться сходные темы, и исследование сходных тем возможно с самых различных позиций. В свою очередь, позиция, с которой тот или иной автор подходит к решению проблемы, поставленной в произведении, формируется под влиянием многочисленных факторов: историческая ситуация, социум, индивидуальное отношение, идейно – эстетические принципы, национальные традиции, личный, и профессиональный опыт. Отсюда следует совершенно закономерный вывод: при исследовании произведений даже со сходной тематикой, применение единых критериев невозможно. К примеру, произведения выдающихся современных азербайджанских авторов, таких как Эльчин, Анар, Акрам Айлисли не могут исследоваться с тех же позиций, с которых исследуются произведения Фитцджеральда, Фолкнера, Хемингуэя. Являясь, в определенном смысле, современниками, названные авторы относятся к разным школам, традициям. Кроме того, каждый из них выделяется своим индивидуальным мировоззрением и прозаическим стилем. Внимание их привлечено разными проблемами, подход к различным аспектам реальной жизни у них также различается. С этой точки зрения, творчество двух разных, на первый взгляд, писателей-азербайджанца Акрама Айлисли и американца Скотта Фитцджеральда-представляется показательным явлением творчество Айлисли и Фитцджеральда сходно с точки зрения выбора тематики, предмета художественного изображения, по своему мироощущению, настрою и тонкому восприятию чувств и ощущений своих героев. И вместе с тем, каждый из авторов создает свой, неповторимый художественный мир. Так, герои Айлисли до конца своей жизни не могут расстаться с чистыми, святыми и поэтическими чувствами, поддерживавшими их в молодости. Более того, эти люди смотрят на всю жизнь сквозь призму этих же светлых

чувств и все человеческие отношения и самих людей также оценивают именно с этих позиций. Таковы учитель Джанали («Сезон цветных платьев»), Алиаббас («Рассказанное цветку вишни»), Казым («Желтый свет ив»). При сопоставлении названных героев Айлисли с героями Фитцджеральда, в глаза сразу же бросается следующая особенность: у американского писателя сознание, вся внутренняя жизнь слов - оно раздваивается: внешне, в своей деятельности, и в своей внутренней жизни - это совершенно разные, подчас противоположные личности. Таковы, в частности, Гэтсби («Великий Гэтсби»), Дик Драйвер («Нежная ночь»). Эти герои наделены чистой душой, им свойственны вера в людей, красота помыслов, духовность. Именно эти качества помогают Гэтсби, Драйверу и другим героям Фитцджеральда не падать духом в самые трудные минуты, не поддаваться силам зла. Сам писатель высказывался об этом следующим образом: «Главная задача - хранить чистые, человеческие чувства, и писатель не может оставаться в стороне от этой задачи» [3, 52- 58].

Проблема сохранения человеческих чувств является первостепенной также и для Акрама Айлисли. В связи с этим, обзор творчества Айлисли и Фитцджеральда, выявление общих и отличительных черт их творчества, и обозначение факторов, определяющих эти черты, представляет большой интерес. Подобное сопоставление может проводиться в двух аспектах: первый аспект - идейно-тематические сходства и различия в творчестве Айлисли и Фитцджеральда; второй аспект - сходства и различия, проявляющиеся в художественном почерке, в средствах отражения жизни. Здесь же следует отметить один, очень существенный момент: сходные черты, параллели могут рассматриваться скорее как аналогичное звучание, нежели непосредственное влияние. Эта аналогия порождена, в свою очередь, аналогичностью исторической ситуации, в которой жили и творили оба писателя.

Необходимо вновь оговориться: Фитцджеральд начал свой творческий путь после Первой Мировой войны, Айлисли - после Второй Мировой войны. Ни один из них не принимал непосред-